

ӘДЕБИЯТ САБАҚЛАРЫНДА Т.ҚАЙЫПБЕРГЕНОВТЫҢ «МУҒАЛЛИМГЕ РАХМЕТ» ПОВЕСТИН ОҚЫТЫҰСЫЛЛАРЫ

Г.Қалбаева – филология ғиымы бойынша философия докторы
Әжінияз атындағы Нәкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

М.Алламбергенова – оқытушы

Қарақалпақ мәмлекетлик университети академиялық лицейі

Таянч сұзлар: адабий тағлым, метод, услуб, матн таҳлили, ҳикоя, оғзаки ва ёзма машқлар.

Ключевые слова: литературное обучение, метод, прием, анализ текста, устные и письменные упражнения.

Key words: literary teaching, method, reception, text analysis, oral and written exercise.

Хәр бир сабақта муғаллимлер алдында оқытушыларды жақсы оқыту нәтижелерине ерисиу сыяқлы қурамалы ўазыйпалар қойылады. Сонлықтан да муғаллим ўиренилиўи тийис болған оқыту материалларының харагерине қарап, хәр түрли методлардан өз орнында пайдаланыу талап етиледі. Т.Қайыпбергеновтың «Муғаллимге рахмет» повестин оқытуўда муғаллим сабақта хәр түрли методлардан пайдаланыу арқалы жақсы нәтижелерге ерисе алады. Мәселен:

- оқыту материалларын аўызекі баян етиу методы (гүррин, түсиндириу);

- аўызекі хәм жазба шынығыу методы;

- көркем текст анализи методы;

- жаңа интерактив методлар: ақыллы хұжим, БББ;

Повестти оқыту арқалы оқытушыларға тәлим-тәрбия беріуде муғаллимнің алдында төмендеги ўазыйпалар қойылады:

- повесттен ўзиндилер оқып беріу арқалы оқытушыларда тәсирли оқыту көнликпесин қәлиплекстириу;

- оқытушылардың повесттиң мазмунына, идеясына толық түсине алыуына ерисиу;

- шығармаға қатнаскан қахарманлар харагерин, психологиясын билиуге ўирениу, оларды өз түсиниги менен сөйлеп беріуге ўиретиу;

- оқытушыларды шығармада сөз етилип атырған ўақыялардың турмыс шынылығы менен байланыслылығын, яғный 1920-30-жыллардағы колхозласыу дәўириндеги аўыл турмысындағы қыйыншылықлар, билимлендириу, мәдениет, адамлардың санасындағы ескише түсиниклер, жаңадан келген муғаллим жәрдеми менен балалардың билим алыуға қызығыушылығының артыуы сыяқлы ўақыялардың сол дәўир ушын типик шараят болғанлығын түсиндириу хәм буны хәзирги турмысымыз бенен салыстыра отырып, ой-жуўмақларын пайда етиу;

Сабақта өз алдына қойылған бул ўазыйпаларды орынлау ушын муғаллим хәр қыйлы усыллардан пайдаланады. Муғаллим шығарманы ўиренип атырғанда оның мазмунын ашыу, текст ўстинде ислеу, оқығанды қайта гүррин етиу сыяқлы тийкарғы жұмыс түрлеринен пайдаланыуды, гүррин мазмунын анализ етиу, пикир алысулар, жуўмақларды салыстыру, ўақыя хәдийселер ортасындағы байланысларды анықлауды билиуи керек.

Текст ўстинде жұмыс ислегенде төмендегише жұмыс алып барылады.

1-басқыш: Муғаллим тәрпинен шығарманың идеялық мазмунын көркемлик пенен айтып бериледи. Муғаллим көркем етип сөйлеп берсе, шығарманың тәсирлиги артады. (егер мүмкиншилиги болса шығармадан ўзиндилер көркем етип оқып бериледи. Оқытушыларды роллерге бөлип оқытылса да болады)

Т.Қайыпбергеновтың «Муғаллимге рахмет» повестиниң мазмунын сөйлеп беріу. Шығармада колхозласыу жылларындағы аўыл турмысы сөз етиледі. Бирак, шығармада тийкарғы дыққат колхозласыу мәселелери емес, жаңа дүзимге өтиу дәўириндеги адамлардың санасындағы өзгерислерди сөз етиуге қаратылған. Автор бул ўақыяларды жас өспирим балалар турмысынан алып, жас өспирим Турдымураттың тили менен баянлайды.

Аўылда колхозласыу, кулақлар менен гүрес болып атырғанда жаңа дүзилген хұкиметтиң талабы менен

аўылға балаларды оқытуға муғаллим келеди. Аўылдың сада адамлары ол орыс муғаллими балаларды кәпирликке тәрбиялайды, шошқаның гөшин жеуге ўиретеди, балаларды урады, балаларымызды аўылдан әкетип басқа жақларда оқытады, деген көзқараслар менен балаларын муғаллимге оқытуға қарсы болады. Меңлимурат муғаллим усы көзқарасларды өзгертиу ушын ис жүзинде көп мийнет етеди. Ыйме-ўй жүрип бала жыйнайды. Бул ислерде оған жас өспирим Турдымурат жакыннан жәрдем береді. Азаннан кешке шекем жалаң аяқ асық ойыны менен Дүйсен молланың диний сабақларынан басқа хеш нәрсе көрмеген сада аўыл балаларының руўхый дүньясы, психологиясы, санасизими муғаллимнің тәсири астында оянады.

Муғаллим шығарманың идеялық мазмунын сөйлеп беріуи арқалы бас қахарманлар жас өспирим Турдымураттың ишки кеширмелери, психологиясы, ис хәрекетлери хәм муғаллим Меңлимураттың ақ көкиреклик, мийнет сүйгишлик, хадал минез-қулқы оқытушыларда унамлы тәсир қалдырады. Сондай-ақ шығармада баянланған турмыслық ўақыяларды, олардың бир-бирине байланысын, ондағы қахарманлардың өз ара мүнәсибетлерин дурыс қабыл етиуине ериседи.

2-басқыш: Буннан соң сорау-жууап усылынан пайдаланып, шығарма ўстинде анализ жұмысларын алып барыуи керек. Шығарманың мазмуны ашылып, анализ етилмесе, оқытушылар шығармаға түсинбей қалады. Оқытушылардың түсинигин анықлау мақсетинде шығарманың мазмунынан алған тәсирлери бойынша сорау-жууап өткереди. Бул ушын оқытушы бир неше сораулар таярлап келип, оқытушылар менен сорау-жууап өткереди. **Сораулар:**

1. Склад урысын табыуде Турдымурат хәм Гулай қандай белсендилек көрсетти?

2. Автор сол дәўирдеги жәмийетке зыянын тийгизип жүрген айырым адамлардың типин қайсы образлар арқалы ашып береді? Шығармада олардың зыянлы ис-хәрекетлери сүүретленген эпизодларды келтирип өтиң. (Сералы хәм Дүйсен образлары мысалында)

3. Мәтмурат не ушын баласы Турдымуратты мектепке жибермей қойды, усыған себепши болған ўақыяны айтып берин?

4. Автор шығармада айырым тәрбиясы аўыр балалардың да типин жасайды. Бул қайсы образ? (Турдыбай образы)

5. Турдымурат Турдыбайдың ўйине барғанда қандай ўақыяның гуўасы болады?

6. Турдыбайдың тәрбиясының бузылыўында кимлердің айыбы бар деп ойлайсыз?

7. Турдыбай сыяқлы тәрбиясы аўыр балаларды Меңлимурат муғаллим қалайынша дурыс жолға салды? хәм т.б.

3-басқыш: Муғаллим буннан басқа да методлардан пайдаланса болады. Мәселен, шығарманың мазмуны бойынша гүррин, анализ өткерсе де болады. Бул гүрринде бас қахарманы ямаса унамлы хәм унамсыз қахарманлар, олардың ис-хәрекетлери, харагерлери ҳаққында сыпатламалар бериледи ямаса шығармадан бир эпизод алып, сол бойынша гүррин өткерсе де болады. Бунда топар талабалары киши топарларға (шама менен 4 топарға) ажыратылады. Муғаллим повестти бапларға, абзацқа ямаса бөлимлерге (эпизодларға) бөлип, карточкаларға жазып келеди. Әлбетте, муғаллим

тәрбиялық әхмийети күшлі болған, сондай-ақ, қахарман характерин ашып бериўге қаратылған эпизодты таңласа, мақсетке муўапық болады. Карточкалар киши топарларға ажыратылады. Тапсырманың орынланыў шәрти түсиндириледі. Карточкаларға шығармадағы төмендегидей эпизодларды алса болады.

1. Турдымурат, Сәрсенбай хәм Гүлайдың склад урысын тапқан ўақытта Гүлайдың өз әкесиниң де уры Дүйсен молла менен шерик екенлигин билиў эпизоды.

2. Турдымураттың Турдыбайдың үйине барған ўақытта оның хәм ата-анасының ерси қылықларын көргендеги тәсирлері баянланған эпизод. (Бул эпизодтың бала тәрбиясындағы әхмийети үлкен).

3. Меңлимураттың урыс дәуиринде бир топар қызыллардың аўызбиршиликтиң жоқлығынан жаўға тутқын болып түсиўи туўралы айтқан гүрриңи.

4. Турдымураттың көлде жасырынып жүрген балаларды таўып, оқыўға әкелиўде Меңлимуратқа жәрдем бергенлиги хәм оған балалардың ата-аналарының оны сатқынлықта айыплайы эпизоды.

Хәр бир топарлар өзлерине берилген карточкаларға түсирілген эпизодларды (ўақыяларды) өз топарларында анализ етеди. Образлардың ис-хәрекетлерин, характерин, психологиясын үйренеди хәм олар ҳаққында өз тәсирлерин, көзқарасларын билдиреди.

Қосымша сораўлар:

1. Қарақалпақ әдебияты тарийхында буннан басқа да жаңа мектеп муғаллими хәм ески мектеп муғаллими образын жаратыўда қандай жетискенликлер болды?

Жуўап: Бул сораўға 50-жыллардағы қарақалпақ поэзиясындағы И.Юсуповтың «Жолдас муғаллим» поэмасын хәм Ә.Шамуратов «Ески мектепте» повестиндеги ески мектеп молласының образын атап өтиў орынлы.

Сондай-ақ, Т.Қайыпбергеновтың муғаллими Ч.Айтматовтың «Биринши муғаллими» не уқсай-

Әдебиятлар

1. Мамбетов К., Жақсимова Г. Қарақалпақ әдебияты (орта мектептің 8-класы ушын сабақлық) - Нөкис: «Билим», 2005.

2. Пахратдинов А. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикаси - Нөкис: «Билим», 2004.

3. Пахратдинов А. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасының актуал мәселелери. - Нөкис: «Билим», 1989.

4. Пахратдинов А. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасының гейпара мәселелери. - Нөкис: «Билим», 1991.

5. Палымбетов К., Бердимуратова. 3. Әдебиятты оқытыў методикасы (8-класслар ушын методикалық қолланба) - Нөкис: «Билим», 2009.

6. Юсупов Қ. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. - Ташкент: 2018.

РЕЗЮМЕ

Мақолада адабиёт дарсларида Т.Қайыпбергеновнинг «Муғаллимге рахмет» асарини ўқитиш жараёнида ўқитувчи олдида турган вазибалар ҳақида, шунингдек, адабий таълимнинг самарали метод ва усулларидан, жумладан, оғзаки ва ёзма машғулотлар методи (ҳикоя, қаҳрамон тавсифи, бадий матнни қайта ҳикоялаш, иншо), бадий матн таҳлили, савол-жавоб, ақлий ҳужум, БББ методи ва усуллардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш ҳақида тавсиялар билдирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье предлагается некоторые рекомендации по эффективному обучению литературных произведениях на уроках литературы на примере произведения Т.Қайыпбергенова «Муғаллимге рахмет», (Спасибо учителю). Авторами рекомендуются методы и литературные приёмы, также как метод устного и письменного обучения (повествование, описание героя, пересказ художественного текста, эссе) интерпретация художественного текста, вопрос-ответ, мозговая атака, метод ЗУХ (знаю, узнал, хотел бы знать).

SUMMARY

The article is devoted to the tasks facing the teacher in the process of teaching in literature lessons the narration of T.Қайыпбергенов "Thanks to Teacher", and also gave recommendations on effective methods and techniques of literary education, including the method of oral and written teaching (narration, description of the hero, retelling of a literary text, essay), interpretation of a literary text, question-answer, Brainstorming (kkk method know, knew, will know).